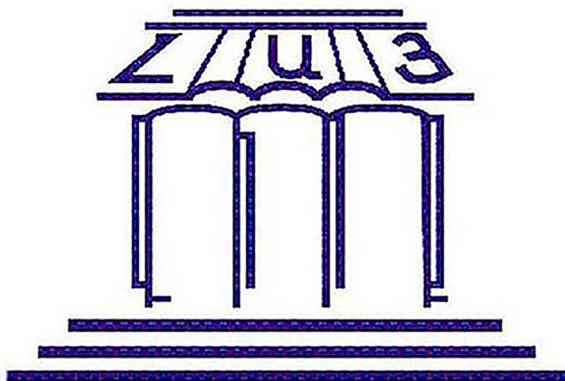

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

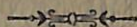
Adapt — remix, transform, and build upon the material

9803

Խ. Ս. ԳՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԴԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԱԶԻՐԷԻ ՀԱՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԵՄԻՆ ՎՐԱՅ

ՎԵՐԼՈՒՇՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՎԵՐ. Հ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆԻ ՀԱԻՍՏՈՅ ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՆ

284
7-99

Հրատարակուիլն
Աւետարանական Դատանութեան Պատշաճութեան Ուխտին
Գանիլի Եւ Աղեմանդրիա

ՏՊԱՐԱՆ
«ՍՍՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ»
Գանիլի

1000

27.03.2013

9803

Kh. S. Kourian

MODERNISM

On the Armenian Evangelical Pulpit

American Mission Building,

Cairo

4435-56

Published by
The Union for the Defence of Evangelical Faith
Cairo and Alexandria
Postal Address: P. O. B. 904

SAHAG - MESROB Press
25, Tawfik St. Cairo

284

9-99

Խ. Ս. ԳՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԴԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԱՀԻԷԻ ՀԱՅ ԱԿԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԵՄԻՆ ՎՐԱՅ

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՎԵՐ. Հ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆԻ ՀԱԽԱՏՈՅ ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՆ

Հրատարակութիւն
Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպանութեան Ուխտին
Գանիրէ Եւ Աղեքանդրիա

ՏՊԱՐԱՆ

«ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ»

Գանիրէ

ՆԱԽԽԱՆԻՆ

(Աւետ. Դաւանութեան Պաշտպանութեան Ուխտի կողմէ)

Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպանութեան Ուխտը հրատարակելով այս գրքիկը կը ծանօթացնէ Հայ Աւետարանական հասարակութեան առանձնապէս պատկանները, որոնք անհրաժեշտ դարձուցին իր կազմութիւնը: Ասոնք դաւանական եւ կարգապահական ըլլալով կրնան բացատրուիլ իբրեւ այլասերումը եւ բռնաբարումը Աւետարանական բեմին, հոն օտար վարդապետութեանց փարոզութեամբը եւ ուրացումովը Սբ. Գրոց անսխալականութեան, որ հիմն իսկ է Աւետարանականութեան: Այս գրքիկին մեզ վերլուծութեան ենթարկուած է հովիւ Վեր. Համբարձումեանի *անձնական դաւանութիւնը*, որ որքան անհեթեթ է իր այդ հանգամանքովը նոյնքան դատապարտելի անոր իւրացումովը Գահիրէի Հայ Աւետարանական եկեղեցւոյ պատասխանատու ժողովներուն կողմէն: Մենք այս հրատարակութեամբ փաստացիօրէն կը հաստատենք մեր ամբաստանութիւնը հովիւին եւ ժողովներու դէմ եւ խնդիրը իր արդար լուծումին կը

յանձնենք Սուրիոյ եւ Ամերիկայի Հայ Աւետարանական
եկեղեցիներու Միութեանց, որոնց հետ բարոյական կապեր
ունի Գահիրէի եկեղեցին եւ որուն մեք կը մնանք
բողոքող անդամները: Շարժումը քեզ Գահիրէ սկը-
սաւ, սակայն անոր այս օր կը մասնակցի նաեւ Աղեք-
սանդիոյ Հայ Աւետարանական եկեղեցին, եւ Ուխտիս
պատուակալ Նախագահն է Վեր. Սամուէլ Մելգոնեան:

Գահիրէ, Փետր. 1931

Գործադիր Ժողով

ԱՐԴԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԴԱՀԻՐԷԻ ՀԱՅ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԵՄԻՆ ՎԲԱՅ

Ա.

Դաւանական յուզումը Գահիրէի Աւետարանական եկեղե-
ցիէն ներս. տարբերութիւնը Աւետարանական ազգային
Հարժումի եւ Միսիօնարական փրօփականտի. օտար
դատարարականութեան այլատերիչ ներգործութիւնը պաշ-
տօնէութեան վրայ. Աւետարանական Դաւանութեան
Պաշտպանութեան Ուխտը եւ Յայտարարութիւնը:

Գահիրէի Հայ Աւետարանական եկեղեցին եւ հա-
մայնքը յուզումի շրջան մը կ'անցնեն, դաւանական է մե-
ք և անսովոր երեւոյթ մը: Հայ Առաքելական եւ Հայ
Հռովմէական եկեղեցիներու համար այսպիսի տագնապ
մը օտար է, անոնց մէջ դաւանութիւնը որոշ է, վէճի
չկրնար ենթարկուիլ: Վարդապետ մը կամ Եպիսկոպոս
մը, որ տարակոյսներ ունի եւ ոչ ուղղափառ տեսութիւն-
ներ կը պաշտպանէ և կը համարձակի զանոնք բեմէն
կամ մամուլով հրապարակելու, իսկոյն ինքզինքը դուրս
կը գտնէ եկեղեցիէն: Հայ Առաքելական եկեղեցին ի
հարկէ աւելի թոյլատու է քան Հռովմէականը, սակայն
հոն ալ կարելի չէ որ թեմի մը առաջնորդը կամ
եկեղեցւոյ մը քարոզիչը բռնաբարէ բեմը եւ մոլոր
ուսուցումներով մղէ միամիտ ժողովուրդը երկբայանքի
և գայթակղութեան: Այսպէս չէ Բողոքականութեան կամ

Աւետարանականութեան մէջ, Բողոքականութիւնը աւելի առաձգական է իր վարդապետութեանց և դաւանութեան մէջ, և այս ալ պատճառով ան ի ներկայիս իր մէջ կը հաշուէ բազում յարանուանութիւններ ծիսամերժ Մաքրակրօնութենէ (Puritanism) մինչեւ Եպիսկոպոսականութիւն, որ քայլ մը միայն հեռու է Պապականութենէ :

Ես պատեհութիւն ունեցեր եմ տակէ առաջ Եգիպտոսի «Արեւ» ին և Ամերիկայի «Կոնսակ» ին մէջ Աւետարանականութեան Հայոց մէջ ծագումը ուրուագծելու միջոցիս ցոյցունելու տարբերութիւնները հարադատ ազգային շարժումին և միախօնարական փրօփականաին միջեւ : Հարադատ ազգային շարժում մ'էր Կ. Պոլսոց մէջ բացումը Ուսումնարան — Ընծայարանի կիցը Մայր Եկեղեցւոյ, տեսչութեանը տակ Գրիգոր Պատուելի Փէշտիմալճեանի, որ եռանդուն ուսանող մ'ըլլալով Սբ. Գրոց, իր աշակերտներուն ուսաց գայն Ծննդոցէն մինչեւ Յայտնութիւնը Յովհաննու՝ գլուխ առ գլուխ : Այս իսկ պատճառաւ Աւետարանականութեան առաջին քարոզները Հայոցս մէջ եղան Փէշտիմալճեանի աշակերտները : Փէշտիմալճեանի Ասուածաբանութիւնը խըտացած է իր «Լուսաշաւիղ» գործին մէջ, որ մեկնութիւնը ըլլալով Նիկիական հանգանակին կրնայ ընդունուիլ նաեւ որպէս բանաձեւուած դաւանութիւնը Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ : Աւետարանական շարժումը Հայոց մէջ, որ սկսաւ Գրիգոր Պատուելի Փէշտիմալճեանի աշակերտներուն գլխաւորութեամբ, կերպով մը շարունակութիւնն էր ազգային այն արթնութեան, որ սկիզբ առած էր վերջկոյս ԺԼԴ դարու :

Իր ծագումով հարազատօրէն ազգային և ոգիով

Աւետարանական այս շարժումին հետ մուտք դառաւ Հայոց մէջ միախօնարական կրօնատարածումը : Զարմանալի գուգադիպութեամբ մը, երբ Գում-Գափուի Մայր Եկեղեցւոյ ընծայարանին մէջ 1833 ին կը ձեռնադրուէին Փէշտիմալճեան Պատուելիի առաջին աշակերտներէն տասն և հինգ քահանաներ, հոն կը գտնուէին նաեւ Ամերիկացի առաջին միախօնարներ Տր. Կուտէլ և Տր. Տուայթ, որոնք նոյնպէս մասնակցելով ձեռնադրութեան որպէս հոգեւոր պաշտօնակիցներ՝ իրենց եղբայրական ջերմ զգացումներուն հաւատարմքը կուտային, և ասով Հայութիւնը առաջին անգամ հպման կուգար Ամերիկեան Միախօնարութեան հետ, որ թուրքերու և Հրեաներու մէջ գործելու հնարաւորութենէն յուսահատ իրենց ուշադրութիւնը դարձուցած էին դէպի Հայերը որպէս արգասանդ գետին : Այդ թուականէն սկսեալ որչափ ալ միախօնարներ իրենց բացած կրթական հաստատութիւններով, Սբ. Գրոց աշխարհաբար թարգմանութեամբ Յունական և Եբրայական բնագիրներէ, նաեւ գիտական և կրօնական յայտնի մասեաններու թարգմանութիւններով ամենադնաճատելի ծառայութիւններ մատուցին Հայոցս, սակայն թուրքիոյ մէջ իրենց գործունէութեան նոյն ժամանակ ուղղութիւնը ըրին Հայոց միջոցաւ բարոյապէս ազդել թուրքերու վրայ : Այս պատճառաւ անոնք շատ ալ ի հաշիւ հառին Հայոց ազգային զգացումները, ուր որ գիւրութիւնը կար հոն թրքերէնը Աւետարանական բնմին լեզուն ըրին, Աւետարանականութիւնը Հայոց մէջ և անոնց միջոցաւ թրքացուցին, սրբազան պաշտամունքը, ընթերցումը Սբ. Գրոց և երգեցողութիւնը թրքերէնով սովորեցան կատարել, պարզ հոգեւոր գրականութիւնը

վերածեցին բարձր թրքերէնի նպատակ և հետադարձակեր
ունենալով իրենց՝ Թրքութեան դարձը Իսլամութենէ
դէպի Քրիստոնէութիւն :

Աւետարանականութիւնը թէեւ Հայոց մէջ ի սկզբան
ազգային շարժում մ'էր եկեղեցւոյ բարեկարգութեան
համար, սակայն Կ. Պոլսոյ պատրիարքներուն անթոյլա-
տուութիւնը և յարուցած հալածանքը պատճառ եղան որ
անոր առաջին յարողները թեւարկութիւնը փնտռեն Ա-
մերիկեան միաբնակարարներու : Աւետարանականութիւնը
այսպէս սկիզբն իսկ իր ծագման Հայոց մէջ կորսնցնելով
իր հարստացող ազգային դիմագիծը հազաւ օտար սոս-
րազ մը, և «Հայաստանեայց Աւետարանական եկեղեցին»
զոր Փնշտիմալճեանի աշակերտները հիմնեցին 1846 ին
Կ. Պոլսոյ մէջ չունչովը Առաքելական Մայր եկեղեցւոյ,
զրկուելով իր անկախութենէն և նթարկուեցաւ միաբն-
ակարարներու հակակշիռին, որոնք Անգլիկական և Բրուսիա-
կան դեպքաններու ազդեցութեամբ Թուրքիոյ Սուլթա-
նին վրայ՝ անջատ համայնք մը ստեղծեցին, և զուտ
բարեկարգչական բնոյթ ունեցող շարժումի մը մէջէն
զուրս բերին նոր հասարակութիւն մը որպէս «Փրո-
թէսթանթ Միլլէթի» : Աւետարանականութիւնը այս
պատճառաւ Հայոց մէջ չկրցաւ ազգայնանալ, ան եղաւ
օտար պատուաւոր մը յաւէտ տկար ազգային դրոշմով :

Աւետարանականութեան Հայոց մէջ ազգային տե-
սակէտէ թերացման պատճառներէն մին ալ եղած է
անոր հոգեւոր պոչածոններուն պատրաստութիւնը օ-
տար հաստատութիւններու մէջ, ուր անոնք պատեհու-
թիւն չեն կրնար ունենալ ծանօթանալու պոտմութեան,
լեզուին և հոգեւոր կարիքներուն աջ ժողովուրդին՝
որուն մէջ պիտի գործեն, և Աւետարանականութիւնը

այս ալ պատճառով մեր մէջ կը տարբերի ոգեհար-
ցութեան և բանաստեղծութեան միջեւ, քանզի հոգե-
ւոր պոչածոնները, որ կը գործեն Հայ Աւետարանա-
կան եկեղեցիներու մէջ, կը կրեն ներգործութիւնը
զուրսի մտածումներու, որոնք տարբեր միջավայրերու
արդիւնք են և ճշմարտութեան ինչ մաս ալ յայտարարեն,
երբ կը փոխադրուին հայ հողի վրայ, չեն կրնար
բեղմնաւորուիլ և արդիւնք տալ, ընդհակառակն դուռ
կը բանան սոյթաբուսի և գայթակղութեան : Այս կա-
ցութիւնը անո, ի ներկայիս, ստեղծուած է Գահիրէի
հայ Աւետարանական եկեղեցւոյ մէջ քարոզութեանը
պատճառաւ անոր բեմէն բանասպետութեան (Rational-
ism), որ ուրացումն է Քրիստոնէութեան բացառիկ աս-
տուածային յայտնութեան, հաւատքին, մեղքին և խոչին
քաւութեան :

Վեր. Հ. Համբարձումեան, այժմու Բարոզիլը Գա-
հիրէի հայ Աւետարանական բեմին, նետուած է Աս-
տուածաբանական դասընթացքին Կրօնից Դպրոցին
(School of Religion) Աթէնքի մէջ : Հաստատութիւնը
Ամերիկեան է և միջազգային և փոխանակ առանձնա-
պէս յատկացուած ըլլալու ուսումին քրիստոնէական
աստուածաբանութեան, ան կ'ուսուցանէ Արեւելքի բոլոր
գլխաւոր կրօնքները և ասոնց իւրաքանչիւրին մէջ
հանգամանքը աստուածային յայտնութեան : Աթէնքի
Դպրոցը Կրօնից՝ անուանապէս քրիստոնէական և սա-
կայն իսկապէս Աստուածաբանական (Theosophical)
հաստատութիւն մ'է, որուն նպատակն է Մերձաւոր Արե-
ւելքի մէջ նոր սերունդ մը պատրաստել արդիական
մտածումով և անոր վրայ հիմնուած գաղափարական
միութեամբ սպառնովել Մերձաւոր Արեւելքի ժողո-

վաղընկերուն եղբայրութիւնը և համերաշխ գործակցութիւնը: Աթէնքի Դպրոցը Կրօնից՝ արդիապաշտ (Modernist) հաստատութիւն մ'է և արդիապաշտութիւնը ըլլալով ժխտումը քրիստոնէութեան եզակի յայտնութեան և Ար. Գրոց ամբողջութեամբը աստուածային ներշնչման և անսխալականութեան, բանապաշտութիւն է: Արդիապաշտութիւնը միադասնութիւն է (Unitarianism) քանզի ան չընդունելով Քրիստոսի Հօր Աստուծոյ հաւասար աստուածութիւնը և Անոր յարութիւնը գերեզմանէն մեկնելով այլապէս կը ժխտէ խորհուրդը Ար. Երրորդութեան, որ հիմն է Նիկիական Հանգանակին: Արդիապաշտութիւնը Աւետարանականութիւն չէ, անոր բարոյախօսութիւնը ասոյիկեան անձնազրպւղումն է, ան չընդունիր սկզբնական մեղք, ան կը հաւատայ մարդուն ի ծնէ յարութեան:

Տալով այս տեսութիւնը մենք կը հակադրենք Արդիապաշտութիւնը հարադրած Աւետարանականութեան հետ բացատրած ըլլալու համար երկուքին հիմնական տարբերութիւնները: Մենք չենք փորձեր հաւատաւ քննութեան ենթարկել Աւետարանական եկեղեցւոյ մը քարոզիչը. մտածումի ազատութիւնը չլքանելու մէջ իսկ ընդունելով հանդերձ կրնանք տակաւին քննադատել անոր ուսուցումները. քանզի անոնք կ'ազդեն հասարակութեան վրայ և դեռ մը կը կատարեն կեանքերը շինելու և աւերելու տեսակէտէ: Աւետարանական բնութիւնը դիմադրի մ'ունի, զոր քարոզիչը կամ հովիւը պարտի անադարտ պահել և չխաթարել, անոնք որ այլապէս համոզուած են և տարբեր կը հաւատան պարտին ձգել այդ բնութիւնը և խօսիլ ժողովուրդին ուրիշ բնէ մը, որ խլապէս իրենցն է: Վերջ. Հ. Համբար

ձուռնանի մոլոր ուսուցումները որքան կէս (1) նոյնքան գէշ պատրաստութեան հետեւանք են. անոնք սկիզբէն իսկ իր քարոզչութեան Դահլիշի Հայ Աւետարանական եկեղեցւոյ մէջ՝ չուրջ երկու տարի առաջ գիտուեցան և գանգատներու տեղի տուին և վերջերս այնքան յայտնի և գայթակղեցուցիչ դարձան ուղղափառ Աւետարանականութեան տեսակէտէ որ աւելի քան յիսուն անդամները եկեղեցւոյ և հասարակութեան բողոքելով հեռացան: Անոնք կազմելով ուխտ մը կամ միութիւն մը յանուն Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպանութեան յայտարարութեամբ մ'ալ այդ բողոքը զրկեցին եկեղեցւոյ Քաղաքական և եկեղեցական Ժողովներուն, որոնց թոյլատուութեամբը այլապէս յառաջ կը տարուէին մոլոր ուսուցումները և կը բռնաբարուէր Աւետարանական բնութիւնը: Հետեւեալն է Յայտարարութիւնը իր յարակից էական բացատրութիւններով.

(1) Իբրեւ օրինակ այս կէս պատրաստութեան ես կրնամ յիշել Նարեկացւոյ «ի խորոց սրբոց խօսք ընդ Աստուծոյ» բանասէտին վերագրումը բնէն Մովսէս Խորենացւոյ. նաեւ պարագան Միլտոնի «Դրախտ Կորուսեալ»ի ի զիր առնուելուն իբրեւ հեղինակին կնոջ կողմէն, որ մեռած էր, փոխանակ դուստրերուն: Անով Վերջ. Համբարձումեան դուքս կուգայ իբրեւ մին Աւետարանական բնութիւնը թերու քարոզիչներէն, որոնք ոչ միայն հայ հոգեւոր գրականութեան՝ զոր կ'արհամարհեն, այլ և անգլիական հոգեւոր գրականութեան նկատմամբ, զոր գիտնալ կը յաւակնին, ապացոյցը կուտան իրենց ստացած ծանօթութեանց ծանծաղութեան:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՒԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՌԻՍԻՆ

ՌԻՂՂԵԱԼ

ԳԱՀԻՐԷԻ ՀԱՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵԿԵԼԵՅԻՈՅ

ԵԿԵԼԵՅԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՂՆԵՐՈՒՆ

Մենք, ստորագրեալքս, յանձն Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպանութեան Ուխտին, որ հաւաքուած ենք այս զիշեք 31 Հոկտեմբերին 1930, նկատողութեան առնելէ յետոյ Գահիրէի Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ Ժողովներուն հաւանութեամբ իր հովիւին վեր. Հ. Համբարձումեանի մօլար ուսուցումները, որով ան յայտնապէս կ'ընդամայ Սբ. Գրոց անսխալական հեղինակութիւնը և յայտնութիւնը, Քրիստոսի գերբնական ծնունդը, Անոր գործած հրաշքները, յարութիւնը գերեզմանէն «նովին մարմնով», երկրորդ գալուստը և Սբ. Հոգւոյն անձնաւորութիւնը Երրորդութեան մէջ, կուգանք բողոքելու Աւետարանական

ընմին այսպէս որոտալծութեանը զէմ և կը յայտարարենք անգամ մ'ալ, ինչպէս յայտարարեցին մեր հաւատաւոր հայրերը առաջին Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ հիմնարկութեան առթիւ, Կ. Պոլիս 1846-ին գրաւոր ուղերձով օրուան Պատրիարքին՝ թէ մեր հանգանակը Նիկիալիանն է, և միակ կանոնը հաւատոյ և կեանքի Սբ. Գիրքը, այսինքն Հին և Նոր Կտակարանները, զորս կը ձանձնանք ամբողջութեամբ իրրեւ չունջն Աստուծոյ:

Այս յայտարարութեամբ մօտենալով ձեզի կը պահանջենք որ Աւետարանական ընմէն դադրին մօլար քարոզութիւնները և վեր. Հ. Համբարձումեան հրաժարելով անոր տեղ հրաւիրուի հաւատաւոր հովիւ մը և հաւատարիմ քարոզիչ մը Բանին ըստ դաւանութեան Աւետարանական Եկեղեցիներուն: Մենք անձնական տեսակէտներէ չենք տարուիր այս խնդրոյն մէջ, ի սէր խաղաղութեան կը փափաքինք դարման մը տանիլ ներկայ կացութեան, եթէ Եկեղեցական Ժողովը զիջանի իր բարձրութենէն քրիստոնէական խմբարհամբարութեամբ և բաժնէ մեր զգացումները: Մենք Աւետարանական դաւանութեան կը մնանք նախանձախնդիր, ան համոզումով որ կեանքը կը հետեւի դաւանութեան, Աւետարանական դաւանութիւնը սուրբ է մեզի համար, ան քուէի չգրուիր, ինչպէս զուր գրիք զայն և հերձուածեցիք Եկեղեցին: Մենք կը բողոքենք և եթէ մեր բողոքին հետեւանք չտրուի, խնդիրը պիտի ներկայացնենք Հայ Աւետարանական Եկեղեցիներու Միութեանց և Միախմբութեան և հուսկ յետոյ պիտի հրապարակենք զայն հայ մամուլին մէջ, ջոյց տալու հոն փաստերով սպառնացող վտանգները Քրիստոնէութեան

դատին: Մեր համոզումը այն է որ եկեղեցւոյ մէջ այսօր տիրող յուզումին պատճառները Վեր. Հ. Համբարձումեանն է իր դայթակղեցուցիչ ուսուցումներով մէկ կողմէն, և միւս կողմէն՝ եկեղեցական և Քաղաքական ժողովները իրենց արհամարհանքովը դէպի սըրբութիւնը դաւանութեան, որով անոնք թոյլ կուտան որ Աւետարանական բեմը այսպէս այլասերի և իջնէ մակարդակին Բանաստեղծութեան և Միադաւանութեան:

Վարչութիւն Աւետարանական

Գաւառութեան Պատգամութեան Ուխտին

Գահիրէ, 3 Դեկտեմբեր, 1930

(կնիք)

Սոյն Ֆայտարութեան կցուած են հետեւեալ քաղցուցիչ բացատրութիւններ.

1. Ըստ Վեր. Հ. Համբարձումեանի Արեւելքի բոլոր կրօնքերուն մէջ կայ աստուածային յայտնութիւն մը գրեթէ հաւասարապատիւ քրիստոնէութեան, որուն առաւելութիւնը քանակական է միայն և ոչ թէ ըստ էութեան: Արեւելքի մէջ կրօնքներու հիմնադիրները ապրած են նոյն կեանքը, զոր Քրիստոս ապրած է և սորվեցուցած են ճշմարտութիւններ, զորս Քրիստոս մեր Տէրն սորվեցուցած է: Լեռան Քարոզը առաջինը և հնագոյնը չէ իր տեսակին մէջ: Վեր. Հ. Համբարձումեանի Կիրակնօրեայ Դպրոցին բեմէն սորվեցուցածը չէ Քրիստոնէութեան աստուածային ծագումը, այլ աստուածային յայտնութիւնը բոլոր կրօնքներու մէջ: Այս չէ Աւետարանականութիւնը, այս ուսուցումը իր խորքին մէջ Աստուածագիտութիւն (Theosophy) է և ոչ թէ Քրիստոնէութիւն: Կիրակնօրեայ Դպրոցին նըպատակը Աստուածաշունչ մատեններ սորվեցնել է զայն:

կազմող գիրքերու բաղդատութեամբ: Վեր. Հ. Համբարձումեան բոլոր կրօնքներու մէջ կ'ուրանայ աստուածային եղական ծագումը Քրիստոնէութեան:

2. Մենք չենք կրնար համոզուիլ թէ Վեր. Հ. Համբարձումեանի խոստովանութիւնը զինքը քննող Երէցներու ժողովին մէջ եղած է այն, զոր նա կը դաւանի և կը քարոզէ այս օր մեր մէջ: Երէցներու ժողովը որուն յարգանք ունինք խորին, չէր կրնար հաւանութիւն տալ ձեռնադրութեանը մէկու մը, որ չհաւատար թէ՛ Մարիամ, մայրը Յիսուսի, Սբ. Հոգիէն յղացաւ, որ չհաւատար թէ Յիսուսի գործած հրաշքները ըստ Աւետարաններու, և Անոր յարութիւնը գերեզմանէն նստին մարմնով պատմական իրողութիւններ են: Ուրանալ Յիսուսի ծնունդը Սբ. Հոգիէն կը նշանակէ ակզորնական մեղք վերագրել Անոր, կասկածիլ Յիսուսի գործած հրաշքներուն ոտուգութեանը վրայ անվաւեր կ'ընէ Աւետարանները, և այլապէս մեկնել Անոր յարութիւնը գերեզմանէն, հաւատար է չհաւատալ Անոր յարութեան նոյն մարմնով: Աւետարանական դաւանութիւնը բիւրեղացած չէ Վեր. Համբարձումեանի հաւատալիքին մէջ, նա կը (1) թափառի վարդապետութենէ

1) Աւետարանական եկեղեցւոյ մէջ քանաճեալ աղօթքներ սովորութիւն դարձած չեն. քարոզիչը կամ հովիւը պաշտաման միջոցին կ'աղօթէ, ըստ ներշնչման: Այսպիսի պահի մը մէջ, անհ' Վեր. Համբարձումեան շնորհակալութիւն յայտնած է Աստուծոյ որ Քրիստոսէ՛ գաւ աշխարհի զրկած է նաեւ Պուտտա, Կոմիկիոս, Շինթո և Մուհամէտ: Ո՞վ այլասերումը Աւետարանական բեմին ...: Վեր. Համբարձումեանի այս տարօրինակ աղօթքը Աւետարանական բեմէն չցուցնէր թէ ըստ իր դաւանութեան «Երկիրի տակ փրկութեան համար Յիսուսի անունէն գաւ» ուրիշ անուններ ալ կան, թէ Յիսուս չէ՛ ան. զոր ըստ իրեն համար, «Ես եմ կեանքը, ճանապարհը և ճշմարտութիւնը»:

վարդապետութիւն. անոր քարոզութիւնները և ուսուցումները ժխտումն են Նիկիական Հանգանակին :

3. Մենք դաւանութենէ չենք անջատեր կեանքը որ նոր ծնունդ մ'է Սբ. Հոգիէն, կը տարբերինք այսպէս կոչուած Արդիականներէ անով որ ընդունելով Սբ. Գրոց անսխալականութիւնը, անոր լոյսը իբր աստուածային յայտնութիւն կը նախընտրենք բանականութեան լոյսէն : Վեր. Համբարձումեան չընդունիր Սբ. Գրոց անսխալականութիւնը, ան բանականութեան լոյսը կը նախընտրէ յայտնութեան լոյսէն, որուն աղբիւրն են Հին և Նոր Կտակարանները: Բանաստեղծութիւն (Rationalism) է այս, որուն հետ չկրնար հաշտուիլ հարազատ Աւետարանականութիւնը: Մենք կը հաւատանք թէ եկեղեցւոյ կեանքը հիմնուած է հաւատացելոց կրօնական այն գիտակցութեանը վրայ թէ անոնք միշտ հաղորդ կը մնան կենդանի Քրիստոսի հետ և Սբ. Հոգին է որ կը գործէ եկեղեցիին մէջ: Վեր. Համբարձումեան ինքն իսկ յայտարարած է թէ Արդիականութիւնը հզօր հոսանք մ'է որուն գիմադրել կարելի չէ, պէտք է նետուիլ այդ հոսանքին մէջ հետեւած ըլլալու համար ժամանակներու յառաջընթացութեան: Հարազատ Աւետարանականութիւնը կը ժխտէ այս տեսակ հետեւողութիւն մը:

Բ.

Արտառոցութիւնը Վեր. Համբարձումեանի անձնական հանգանակին, հակասութիւնները եւ նահանջները. վերլուծութիւնը պատրուակուած դաւանութեան: Ուրացումները Սբ. Գրոց անսխալականութեան, Յիսուսի գերբնական ծնունդին, գործած հրաշքներուն եւ խորհուրդին Սբ. Երրորդութեան :

Պէտք է ի մտի ունենալ որ Վեր. Հ. Համբարձումեանի մուլար քարոզութեանց պատճառով Արդիականութեան դէմ շարժումը թէեւ ի սկզբան Գահիրէի մէջ ծագում առած ըլլալով՝ Յայտարարութեան տակ Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպան Ուխտին կողմէն միայն Գահիրէի Վարչութիւնը ստորագրեց, սակայն այս Ուխտին հետ ի ներկայիս Աղեքսանդրիոյ Հայ Աւետարանական եկեղեցին ալ կապուած է, և անոր հովիւը Վեր. Սամուէլ Մելգոնեան պատուակալ նախագահութիւնը ընդունած ըլլալով՝ շարժումը աւելի լուրջ կազմակերպութեան մը հանգամանքը կը ստանայ և կ'ընդգրկէ Գահիրէի և Աղեքսանդրիոյ երկու քոյր եկեղեցիները: Յայտարարութեան հրապարակ ելնելէն քիչ յետոյ անոր բարոյական ազդեցութիւնը բեկանելու փութկոտութեամբ Վեր. Համբարձումեանի անունով «Հաւատոյ Հանգանակ», խորագրին տակ տետրակ մը հրատարակուեցաւ բողոքացած տաան և վեց էջերէ իբր պատասխան: Որչափ ալ նիհար այս տետրակին խորագիրը Յիսուսի նովին մարմնով համբարձումին հաւատացող Վեր. Համբարձում Համբարձումեանի անձնական հանգանակը կը թուի ըլլալ, սակայն այդ արտա-

ուց գլուխ քին առաջին երեք էջերը «Եկեղեցական ժողովը» կ'օգտագործէ հանրութեան ծանօթացնելու թէ իրենց «հովիւը» չառ անբաւիր հոգի մ'է, որ ինն տմիսներ Ամերիկայի Օպերիին Աստուածաբանական ճեմարանին մէջ ուսանելէ յետոյ՝ մեծ յաջողութեամբ ըստացած է «Մագիստրոս Աստուածաբանութեան» տիտղոսը(1)։ Տետրակին միւս տասըէ ջերը գրուած են համոզելու համար ընթերցողները թէ Փարիսեցիները, Սադուկեցիները, այսինքն կեղծաւորները միայն դաւանանքը խնդրոյ առարկայ կ'ընէին քանզի ըստ գրողին «Դաւանանքը չէ, այլ կրօնքն է հաւատքն է որ կը փրկէ մարդը եւ կը վկայէ քե՛ւ անիկա ուղիւստիա դաւանաբի տեսութեամբ մ'է»։ Վեր. Համբարձումեան ինքը կը հասկնայ արդեօք իմաստը այս պարբերութեան, կրնայ բացատրել միտքը իրեն իսկ անհասկնալի այս չիտութեանց։ Ուշագրաւ է որ երեք էջերը միայն այս տետրակին յատկացուած են բռն նիւթին, այսինքն Վեր. Համբարձումեանի անձնական հանգանակին, և առ այդ իր հակասութիւններով և պատկարոտ խռատութեաներով

(1) Մենք ի վիճակի ենք յայտարարելու թէ «Եկեղեցական ժողով» ի այս հաւատումը անճիշդ է. նախ՝ «Մագիստրոս Աստուածաբանութեան» տիտղոսը չկայ, ան չէ նաեւ աստիճանը «Աստուածաբանութեան Պսակաւորի»։ B.D. (Bachelor of Divinity) որ նուազագոյն երեք կամ չորս տարիներու ուսանողութիւն մը կը պահանջէ։ Վեր. Հ. Համբարձումեանի շնորհուած աժանգին տիտղոսը իբր հնաճառութեամբ Ամերիկա իր ինն ամիսներու ակադեմական ունկնդրութեանց, Հովուական Աստուածաբանութեան համար է. (Pastoral Theology) որ կը սահմանափակուի փորձառութեանը մէջ թեմական վարչութեան։

նահանջ մ'է և անպատկառ ուրացում մը մինչեւ ցորդ Աւետարանական բեմէն տուած իր բանապաշտական քարոզութեանց և ուսուցումներուն։ Տասն և վեց էջերէ բաղկացած այս պրակը իր մոլոր ուսուցումներուն դէմ եղած Յայտարարութեան և բողոքին վաստացի հերքումը չըլլալով հանդերձ քուրջի կտոր մ'է ամբողջութեամբ, նոյն իսկ հայերէն լեզուի դէմ մեղանշումներով վարկաբեկելու ստախճան Աւետարանական Վերապատուելիութեան արժանապատուութիւնը։

Մինչ մէկ կողմէն Վեր. Համբարձումեան կը յայտաբերէ թէ դաւանութիւնը չիբրկեր մարդը, այլ կեանքը, և դաւանական ուղղափառութեան խնդիր յարուցանել Փարիսեցիներու յատուկ կեղծաւորութիւն և մոլեռանդութիւն կը համարէ, և «անհուսաւորութիւն» կը կրօններու իսկ հանդէպ թոյլատուութիւն» կը պահանջէ միւս կողմէ կը յաւելու, «Դաւանանքը էական է, ան որ խորհիլ գիտէ դաւանանք ունի անպայման, և անհատի մը նկարագիրն և ճակատագիրը իր դաւանանքին ուղղափառութենէն կախեալ են առաւելապէս»։ Վեր. Համբարձումեան կը տեսնէ՞ արդեօք իր դրածներուն հակասութիւնը, դաւանութեան ուղղափառութիւնը էական է թէ ոչ, դաւանութիւնը ի՞նչպէս կարելի է անջատել կեանքէն, քանի որ նկարագիրը և ճակատագիրը կախեալ են նոյն այդ դաւանութեան ուղղափառութենէն։ Վեր. Համբարձումեան կրնայ մեղի ցուցնել տարբերութիւնը դաւանութեան և հաւատքի, թէ ինչպէս առաջինը չիբրկեր և երկրորդը կը փրկէ և ի՞նչ է սահմանը փրկութեան երբ ինք հաւատար փրկութեան այն իմաստով, զոր Նոր Կտակարանը կը սորվեցնէ իբր ազատագրութիւնը հոգւոյն մեղքի դատապարտութենէն

և «դուրսի խաւար»էն, ուր պիտի ըլլայ լալ և կրճաեկ տառամանց : Մեզի համար նոյն են հաւատքը և դաւանութիւնը, անոնք կը կանխեն փորձառութիւնը, որ գիտակցութիւնն է հաւատքով արդարացած ըլլալու, զգացումն է խաղաղութեան, զոր յետ ապաշխարութեան ունինք Աստուծոյ հետ, Յիսուս Քրիստոսով, որուն մէջ ալ կեցեր ենք. թուղթ առ Հռովմայեցիս գլուխ ե. 1 և 2 համարներ : Վեր. Համբարձումեանի սորվեցեացածը Աւետարանական բեմէն մարդկային բոլոր հոգիներու վերջի վերջոյ փրկութիւնն է, նա չընդունիր յաւիտենական դատապարտութիւնը, որուն մէջ պատիժին գիտակցութիւնը կայ իբրեւ զրկումը դատապարտւած հոգիներու Աստուծոյ երեսէն. Մատթ. Ը.12: Անոր համար Ծննդոց Գիրքին Դրդ. գլուխը հրէական աւանդավէպ մ'է, որով կը բացատրուի մեղքին մուտքը աշխարհ. նա հաւատացող մ'ըլլալով մարդուն ի ծնէ բարութեան կը ժխտէ Սբ. Գրոց վարդապետութիւնը սկզբնական մեղքի :

Վեր. Համբարձումեան իր «Հաւատոյ Հանգանակը»ին մէջ, որ մի' մոռնաք թէ անճշտական է, մինչ իր դաւանանքը արդիււք կը նկատէ իր կրօնական փորձառութեանը՝ զոր ունեցած է յանձին Յիսուսի, նա չճանչնար և կը մերժէ փորձառութիւնը ուրիշներու, որոնք կը տարբերին իրմէ : Նա այս այլամերժութիւնը՝ որ տեսլութեամբ կը պոսթկայ, այնքան ալ յառաջ կը տանի որ զինքը քննադատողները և ամբաստանողները կը կոչէ ոչ միայն «աղանդաւորներ», «ծանծաղամիտներ», «հոգեւոր սնանկներ», «կեղծաւորներ», «մեռեալ տառապաշտներ», «չաղօթողներ», «ուրացողներ», այլ և «մարդասպաններ» : Տեսէ՛ք և դատեցէք թէ մինչեւ

ո՛ւր կ'երթան Աւետարանական բեմէն Աւետարանի այս հեղ քարոզիչին ցեխարձակումները : Եւ Վեր. Համբարձումեան կը յաւելու, «Պատմութիւնը կը կրկնուի, Քրիստոնէական եկեղեցիներու ներկայ կացութիւնը ճիշդ այն է, ինչ որ էր երկու հազար տարի առաջ . Յիսուս Քրիստոսի և իր անմիջական հետեւորդներուն կրօնական պարզութեանը մէջ խորունկ, մաքուր և ճշմարիտ փորձառութեանն զուրկ Քրիստոնեաները այսօր փարիսեցիացած, եկեղեցիները աւազակներու այրերու վերածած, իրենց անմիաբանութեամբ և դաւաճական կռիւներով Յիսուս Քրիստոսը և (1) անոր Հայրն եւ Ասուածը կը խաչեն դարձեալ :»

Աչքի առջեւ ունենալով Դահիրէի Հայ Աւետարանական եկեղեցւոյ մէջ տիրող ներկայ յուզումը և դաւաճական վէճերու հետեւանքով յառաջ եկած բաժանումը, որով «եկեղեցին աւազակներու բոյնի է վերածուած», կը հարցնենք որո՞նք են պատասխանատուները, ո՞չ ապաքէն նախ «հովիւը» ինքը վարձկան, աժան Մաղխարոսը քրիստոսամերժ աստուծաբանութեան՝ իր մոլար ուսուցումներով, և յետոյ եկեղեցական և Քաղաքական Ժողովները անպատասխանատու, որոնց թոյլտուութեամբ տեղի կ'ունենան այդ ուսուցումները հակառակ բարձրացած բողոքներու : Ի՞նչպէս և ի՞նչ անխոստովանելի շարժառիթներէ դրդուած այս հաւատաւոր ժողովականները, որոնք տեսիլքներ կը տեսնէին, մէկ օրէն միւսը արդիապաշտ դարձան և իրենց «հովիւ»ին հետ ուրացան Սբ. Գրոց անսխալականութիւնը, Յիսու-

(1) Ընդգծումը մեր է :

սի գերբնական ծնունդը և Անոր գործած հրաշքները և յարութիւնը հովին մարմնով ըստ Աւետարաններու : Յայտարարութիւնը՝ զոր իւր բողոք Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպան Ուխտը հրապարակ բերած է, ճշմարիտ է ամբողջութեամբ, հոն ամէն մէկ ամբաստանութիւն զօրեղ ապացոյց մ'ունի իր ետին և Վեր. Համբարձումեան իր կեղծ և անխմատ հանգանակովը չէ որ պիտի կարենայ հերքել ամբաստանութիւնը և ստորհամոզել զայն թակգած միտքերը :

Վեր. Համբարձումեանի վերագրուած «անբարութիւնը» ուշադրաւ պարագայ մ'է, որով իր շուրջը հաւաքուած հին հաշուեյորդարներ կ'արգտրացնեն անոր դաւանական արտաբերութիւնները և սովեցողութեանները : Եւ ինչ է այն անբարութիւնը, որ այսօր գլխաւոր և միակ փաստն է ձեռքը կուսակցականացած Եկեղեցական և Քաղաքական Ժողովներու, բեմին վրայ պահելու համար քարոզիչ մը որ չհաւատար իր քարոզած Աւետարաններու վաւերականութեան, և հոն Յիսուսի կեանքին դրուագներէն կը զատէ սոոյգը ըստ իր հակացողութեան, և զայն նիւթ կ'ընտրէ իր քարոզութեանց : Հայկազնեան Լեւոն Առնեան բառարանին մէջ «անբարի» և «անբարական» բառերուն դէմը կը տեսնենք «անմեղադրելի» բացատրութիւնը և սա չէ ի հարկէ ստորագրելիքը սրբութեան, զոր Յիսուս սեփականեց յայտարարելով թէ ո՞վ կրնար իր վրայ մեղք գտնել Վեր. Համբարձումեանի վերագրուած անբարութիւնը սա առաւել Մովսիսական Տաճարանեայի մէջ կարգ մը ժխտական պատուէրներու պահպանումը միայն կրնայ ըլլալ մարդիկ ոչ ոքի ներքին կեանքին կարող են թափանցել, մարդոց

ներքին կեանքը Աստուած միայն զիտէ և սա սոոյգ է միայն թէ երբ Վեր. Համբարձումեան նկող կը գրուի ան շատ ալ չվարանիր ուրանալու ինչ որ անցեալին մէջ սորվեցուցեր կամ քարոզեր է, իրեն համար համար անարի գործ մը չէ այլ յարմարում մ'է պարագային : Եթէ բողոքատութիւն պիտի ընենք անցեալի հետ կրնանք ըսել թէ Գահիրէի Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ նախկին երկու երէցները աւելի անբարի գրած են ըսած են, անոնք այն առաքինութիւնը ունեցած են որ դաւանութեան պատճառով հերձուածած չեն եկեղեցին և իրենց հպարտ ուրացումներով միամիտ հաւատացեալները իրենց հետ քչած չեն գէպի խորխորատը Արդիականութեան և Բանապաշտութեան : Ամէն պարագայի մէջ Վեր. Համբարձումեանի անձնական այս հանգանակը, որ հեռու է հարազատ Աւետարանական ըլլալէ, չէ նաեւ իսկութիւնը և ամբողջութիւնը այն դաւանութեան որ առանձնապէս իրեն է : Հարցումին թէ ինչո՞ւ Վեր. Համբարձումեանի հաւատոյ հանգանակը անձնական պէտք է ըլլայ և ոչ թէ հարազատօրէն Աւետարանապէս է ըլլայ և ոչ թէ հարազատօրէն ինք միայն կրնայ, կան՝ որուն բեմէն նա կը քարոզէ, ինք միայն կրնայ, պատասխանել յենտով ի հարկէ կրկին կրօնական այն ներքին փորձառութեան վրայ, որ իրեն եղած է և մասնաւոր : Աստուածաբանութեան քրիստոսամերժ մտգիտութիւն այս անձնական հանգանակին մէջ չկայ ուրեք ակնարկութեան հաւաստով արդարանալու եւ ձրի ճորհի վարդապետութեանց վրայ, որոնք հիմն իսկ են փրկութեան խորհուրդին : Մենք այս լուսններու և կախումներու տեղի տուող պատճառները վերլուծելու համար հետեւեալ հարցումները անհրաժեշտ կը նկատենք ուղղելու Գահիրէի Հայ Աւետարանական բեմին արդիա-

պաշտ քարոզիչին, ոչ թէ այն ակնկալութեամբ որ նա պիտի զիջանի պատասխանել անոնց, այլ աւելի այն մտօք որ Հայ Աւետարանական համայնքը տեսնէ թէ բանապաշտութեան այս գիտնական քարոզիչը տիրող սուտը մինչեւ ուր բերած է Աւետարանականութիւնը:

1. Վեր Հաբարձումեան իսկապէս կը հաւատա՞յք ամբողջ Սբ. Գիրքը զայն կազմող վարսուն եւ վեց մատնաներով շունչն է Աստուծոյ եւ անսխալական: Մեր պատասխանն է ոչ: Վեր. Համբարձումեանի սորվեցուցածը այն է որ ինչ ալ ըլլայ իսկութիւնը Աստուծոյին շունչին Սբ. Գրոց մէջ. ան մարդկային ձեւակերտ է եւ սխալական, զոր կը պարունակէ շունչը Աստուծոյ սակայն ամբողջութեամբը չէ շունչը Աստուծոյին: Վեր. Համբարձումեանի վաւերական ընդունած Աստուծոյին մատենանը շատ նիւար է եւ զեղչուած, քանզի անոր մէջէն դուրս երած են այն ամէն պատմութեանքները, որոնք գիտութեան եւ բանականութեան հետ ըստ իրեն կարծեաց չեն համաձայնիր: Եթէ Սբ. Գիրքը ամբողջ, հետեւաբար եւ Աւետարանները մարդկային են եւ սխալական, ինչպէս կ'ընանք հաւատալ ճշմարտութեանը Քրիստոսի իրեն համար տուած վկայութեանը թէ իմիր եւ Հայրը նոյն են եւ ո՛վ որ զինքն տեսած է հայրը տեսած է. ինչպէս կ'ընանք ընդունիլ զՅիսուս որպէս Փրկիչը մարդոց երբ կը տարակուսինք Աւետարաններու պատմութեանը վրայ նկատմամբ Յիսուսի գերբնական ծնունդին, ապրած կեանքին, դործած հրաշքներուն, մահուանը, յարութեանը գերեզմանին եւ համբարձումին, կամ այլապէս մեկնենք այս մեծ գէպերը: Վեր. Համբարձումեան իր ներշնչութեան կը ստանայ ոչ թէ ուղղակի Սբ. Գիրքէն, ինչ-

պէս գրուած է ան, այլ Տր. Հէրի Ֆոստիքի «The Modern Use of Bible» էն(1) «Սբ. Գրոց Արդի Կիրառութիւնը» հատորէն ուր հեղինակը կը փորձէ մեկնել Հին եւ Նոր Կտակարանները ոչ թէ որպէս պատգամը Հին Ութաթիւն, այլ որպէս պատմութիւնը Հիւսիսային Ամերիկայի լեռնաշղթաներու եւ նախապաշտօններու, եւ Նոր Կտակարանը կը ստորագրուի ոչ թէ իբրեւ Ութաթիւն մը Հինին հետ կապուած տատուածային նախատեսութեամբ մը, այլ որպէս ջատագովական մը տատուածացեալ մարդ Յիսուսի կեանքին եւ ուսուցումներուն ոչ ականատեսներու կողմէն գրուած յետ Անոր մահուան, հարազատ եւ անհարազատ դրուագներով խառն, զորս պէտք է զանալ: Վեր. Համբարձումեան երբ չընդժանիր Սբ. Գրոց անսխալականութիւնը, ինչպէս ան գրուած է, նա չդաւանիր ի հորիչ Սբ. Գիրքը իբրեւ միակ կանոնը հաւատոյ եւ կեանքի, ինչ որ հիմն է Աւետարանականութեան:

(1) Տր. Հէրի Ֆոստիք առաջնորդն է Ամերիկայի մէջ Արդիական շարժումին եւ քարոզիչը Նիւ Եորքի մէջ «Riverside Church»-ին Դեստափնեաց Եկեղեցիի, որ իր անունը առած է Հըտտին վրայ կառուցուած ըլլալուն համար, նուիրատուութեամբ ձօն Բորֆէլդի: Երկուսն ալ հսկայական տաճարին, որուն ճարտարագիտութիւնը գոթական է, չորս միլիոն տոլար ծախսուած է եւ մինչեւ վեց հազար անձերու տեղ ունի: Այս եկեղեցին տարրեր անուն մը չէր կրնար կրել Սբ. Երրորդութեան կամ Յարութեան, բանգի Տր. Ֆոստիք, ինչպէս բոլոր Արդիականներ, կը հաւատայ Քրիստոսի մարդկութեանը միայն: Անցեալ Հոկտեմբեր 5ին, որ Նաւակատիքի օրն էր այս եկեղեցիին, Տր. Ֆոստիք քարոզեց Քրիստոս իբր մեծագոյն «հոգեբոյժ» իր ժամանակին եւ ոչ թէ Որդի Աստուծոյ եւ Փրկիչ Մարդկան. (Bible Recorder, Յունուարի թիւ 1931):

2. Վեր. Համբարձումնան կը հաւատայ Գերբնական ճնուկդին Յիսուսի, մեր պատասխանն է ոչ: Վեր. Համբարձումեանի մինչեւ ցարդ Աւետարանական բեմէն սորվեցուցածը այն է որ ունէ կոյս կրնայ Սբ. Հոգիէն յղանալ նուիրուելով Աստուծոյ, ունէ մայր կրնայ ըլլալ Մարիամ, մայրն Յիսուսի, աղօթքով իր մէջ ընդունելով Հոգին Աստուծոյ: Վեր. Համբարձումնան Ամոլաներու, Յովէններու և Եսայիներու կարգին կը դնէ զՔրիստոս և անկարելի չզաներ տեսնել աշխարհի վրայ նոր Քրիստոսներ: Ըստ Վեր. Համբարձումնանի Յիսուսի ծնունդը մարդկային է ի հօրէ և մօրէ, Անոր ծնունդին մէջ չկայ գերբնականութիւն, Յիսուսի ծնունդը մարդկօրէն այնքան բնական է, որքան բնական եղած է ծնունդը Մովսէսի և Եղիայի: Ապացոյց կը փնտէք իր փաստը այն է որ Յիսուս ըստ մարդարէութեանց չէր կրնար Դաւիթէ սերիլ եթէ նա իսկապէս չըլլար որդին Յովսեփայ: Մտախիտ Սահտարանին առաջին գլուխը, որպէս ազգաբանութիւնը Յիսուսի, զուրկ պիտի ըլլար նշանակութիւնէ, եթէ Յովսէփ չի լինէր հայրը Յիսուսի: Կոյսը յղացու և մանուկ մը ծնաւ այս իմաստով միայն: Պատմութիւնը և համարները Աւետարաններու մէջ Մարիամայ Կոյսին Սբ. Հոգիէն յղացման, ըստ Սբ. Գիտապաշտներու, որոց իր իսկ յայտարարութեամբ կը հետեւի Վեր. Համբարձումնան, ետքէն սպրդած են Եկեղեցւոյ կողմէն: Աւետարաններու Անտիոքեան առաջին բնագրին մէջ, ըստ Սբ. Դրոց այս քննադատներուն, չկան համարները Մարիամայ Սբ. Հոգիէն յղացման, հոն Յովսէփ գրուած է որպէս հայրը Յիսուսի: Աւետարաններու Բիւզանդական բնագիր օրինակներուն մէջ առաջին անգամ կը տեսնուին այս համարները. Քրիստոսնայ

և Եկեղեցիներու մէջ ի ներկայիս գործածուած թարգմանութիւնները Բիւզանդական այս բնագիրէն են, ըստ որում և Նիկիոյ ժողովը իր հանդանակին մէջ ընդունեց Մարիամայ Կոյսին Սբ. Հոգիէն յղացումը: Վեր. Համբարձումնանի բեմէն սորվեցուցածը ցարդ ժխտումն է այս հաւատքին, նա չընդունիր Յիսուսի Սբ. Հոգիէն ծնունդը իմաստովը գերբնականին, անոր խոստովանութիւնը իր այսպէս կոչուած «Հաւատոյ Հանգանակ» ին մէջ եթէ չէ անարի նահանջ մը, վերադառնալով քողարկուած ուրացումն է Յիսուսի Սբ. Հոգիէն ծնունդին, ան ուրացումն է նաեւ Յիսուսի Աստուածութեան, ըստ որում Յիսուս մեր Տէրն իր մարդկային հանգամանքով միայն և սկզբնական մեղքի մէջ ծնած ըլլալով չէր կրնար կատարել քառութիւնը խաչին վրայ իր մահուամբը իբրեւ մշանջնական պատարագ: Վեր. Համբարձումնան կը գիտակցի՞ արդեօք թէ ո՛ւր կը յանգին իր մօրս և անկշիռ ուսուցումները:

3. Ինչ է Վեր. Համբարձումնանի ուսուցածը նկատմամբ Յիսուսի գործած հրաքանդուն բառերուն: Վեր. Համբարձումնան չընդունիր թէ Յիսուսի գործած հրաքանդունը (1) պատմական իրողութիւններ են նա չը հաւատար թէ Յիսուս չորս օրուան մեռած Ղազարոսը, նաեւ Նաիւիի որբւոյցի կնոջ որդին ցուցած է մահուանէ և զանոնք կրկին կեանքի կոչած,

(1) Հրաքանդունը, որոնք արձանագրուած են Հին և Նոր Կտակարաններու մէջ չեն գործերը պատիւ արուեստի, այլ նշաններ աստուածային, որոնք գերիվերոյ կը կենան բան ծանօթ օրէնքները բնութեան: Քրիստոս մեր Տէրն, գործեց հրաքանդուն հրապարակաւ իբրեւ ապացոյցներ իր աստուածութեան և Մեծիական կո-

գլխավոր մասին եղած է, անոր ստրկեցուցածը արդեօք
առանձնապէս և միտքն Հայրը, Որդին և Սբ. Հոգին ե-
ղած են, թէ եռաստուածութիւնը Պրամաի, Վիշնուի և
Սիւկայի, անոր դաւանածը Կիրակնորեայ Դպրոցի բնմէն
Յիսուսի մարդկութիւնը թէ Վիշնուի մարմնաւորութիւնը
եղած է յանձին Քրիշնայի։ Վեր. Համբարձումեանի
ստրկեցուցածը Աւետարանական բնմէն եղած է սա՛ թէ
Ներքորդութեան խորհուրդին մէջ Պրամինականութիւնը
կանխած է Քրիստոնէութիւնը, և մարդկութեան վար-
դապետութիւնը յատուկ չէ միտքն Քրիստոնէութեան
այլ և Պրամինականութեան։ Վեր. Համբարձումեան
երբ Պրամինականութիւնը կը բաղդատէ Քրիստոնէու-
թեան հետ, և Ներքորդութեան ու մարդկութեան յայտ-
նութիւնը կը մատնանչէ երկու կրօնքներու մէջ ալ, երբ
Քրիշնայի դերը իբր Փրկիչ կը զուգակշռէ Քրիստոսի
հետ և այս օրւան (1) հեթանոս Կանտին իսկ իբր օրինակ
կը բորձրացնէ կեանքի և նկարագրի, արդեօք Աւետա-
րանական եկեղեցւոյ մը քարոզիչէն տեւի Պրամինեան
քուրմի մը տոշազը չկրն՞ր իր վրայ։ Վեր. Համբար-
ձումեան ոչ թէ քարոզիչն է Քրիստոսի Աւետարանին,
այլ ծածուկ և վախճող դաստիարակ Աստուծոյ խոս-
թեան (Theosophy)։ Հաղորդութեան սկիզբ, զոր նա
կը վերցնէ իրեն սովորութիւն եղած աղօթքով, չարա-
բանակեր դինին, յիշատակը Յիսուսի քաջարար արեան,
այլ աբիւնը իր հարազատներուն, որոնք իր դայժմակե-
ցութիւնը ուրախութեամբ սրտածառաւ այս օր դուրս կը
մեան եկեղեցիէն։

(1) Հայ Աւետարանական եկեղեցիները Սիւրիա, Յունաստան եւ
Ամերիկա թո՛ղ գիտնան թէ Գահիրէի Հայ Աւետարանական Եկե-
ղեցւոյ Կիրակնորեայ Դպրոցին մէջ շարաքներով զաստիասութեան
նիւթ եղած է կեանք ոչ թէ Յիսուսի կամ Պողոս Առաքելի, այլ
հեթանոս յեղափոխականի մը, Մահաթմա Կանտիի եւ այդ ալ
թոյլատուութեամբ Եկեղեցական ժողովի։ Տես՛ր թէ Արդիա-
կանութիւնը ի՞նչի վերածած է Աւետարանական եկեղեցին։

Գ.

Վեր. Համբարձումեանի մեկնութիւնը Նիկիական Հան-
գանակի վերապահութեանց տակ թագնուած ուրացում-
ները։ Ժխտումը մեղքի վարդապետութեան եւ քաւու-
թեան խորհուրդին, կեանքի քարոզութիւնը առանց հա-
ւատի, Ստոյիկեան բարոյախօսութիւնը վսիւան քրիստո-
նէականին. եզրակացութիւն։

Ըստ Վեր. Համբարձումեանի Նիկիոյ հանգանա-
կը Դրդ. դարու միստիկ ըմբռնումներով խմբագրե-
րուած է, և քաներորդ դարու եկեղեցին անոր տառե-
րուն հարկադրուած չէ կառչիլ և ազատ է զայն տարբեր
կերպով մեկնել քան ինչպէս կը մեկնուէր իր ժամանա-
կին և անոր անմիջապէս յաջորդող դարերու միջոցին։
Այս հանգանակին մէջ, օրինակի համար, «Լոյս ի լուսոյ»
բանածեւը Կոստանիկեան է, ուր հոսումով կը բացատրուի
Յիսուսի աստուածութեան ծագումը Հօր Աստուծոյ։ Այս
հասկացողութեամբ Վեր. Համբարձումեան թոյլատրելի
կը գտնէ Յիսուսի ծննդեան, յարութեան, համբարձման
և երկրորդ դարձեալ աւանդումն առաքելն ձեւ ու եղանակներու
մասին գաղափարներու ստրակարծութիւնը։ Ի՞նչ են
այս արտաքին ձեւ և եղանակները. թոյլատրելի այս
տարակարծութիւններով կրնա՞նք արդեօք Յիսուսի ծը-
տարակարծութիւններով տարբեր կերպով հաւատալ,
նուազիւն դերբնականէն տարբեր կերպով հաւատալ,
զայն մարդկայնացնել և իջեցնել այն հանգամանքին

որ տեւէ կոյս կարենայ աղօթքով և նուիրումով յղանալ Սբ. Հոգիէն, ա՛յս է արդեօք իրողութիւնը մեր Տէրն Յիսուսի ծննդեան, թէ ճշմարտապէս Մարիամ, մայրն Յիսուսի յղացաւ Սբ. Հոգիէն առանց յարաբերելու Յովսէփի հետ։ Ի՞նչ են Յիսուսի յարութեան և համբարձման արտաքին ձեւ և եղանակները, եթէ անոնք չեն նշանակեր «նովին մարմնով» յարութիւնը և համբարձումը, քանի որ գերեզմանը՝ ուր Յիսուս թաղուեցաւ, դատարկ էր, և երբ երեւցաւ նա իր աշակերտներուն և հաւատացեալներու բազմութեան, շօշափել տուաւ անոնց իր մարմինը բեւեռներու նշաններով, և թովմասի նման թերահաւատները շարժեց ըսելու «Իմ Տէրս և իմ Աստուածս»։ Քրիստոսի երկրորդ դալուստը հոգեւոր իմաստով՝ Անոր նուաճելն է արդեօք միայն մարդոց հոգիները և կամ մուտքը մարդոց սըրտերուն մէջ հոն վերապրելու համար իր արդարութեամբը, թէ իրական դալուստ մ'է աշխարհի վրայ ամպերու մէջէն և հրեշտակներով հաստատելու իր թաղաւորութիւնը խողաղութեան և վերջ տալու իշխանութեանը Չարին։ Վերս. Համբարձումեան այս բոլոր գէպքերու մէջ, որոնք Քրիստոսի կեանքին հետ կապ ունին «արտաքին ձեւ և եղանակներու մասին գաղափարներու տարբերութիւնները» թոյլատրելի կը գըտնէ, քանզի ինքն ալ բոլորը իրականէ տարբեր գաղափարական տեսակէտէ միայն կ'ընդունի, ան Քրիստոսի յարութիւնը կը մեկնէ ֆիզիգականէ տարբեր աննիւթական «երեւոյթ»ով մը փաստարկելով թէ՝ Քրիստոսի յանկարծ ներկայութիւնը աշակերտաց ժողովին մէջ ութերորդ օրը իր յարութեան երբ դուռները գոց էին, մարմնաւոր ներկայութիւն մը չէր կրնար ըլլալ։

Պէտք է գիտնալ թէ Վերս. Համբարձումեան Աթէնքի «Կրօնից Դպրոց»ին մէջ երկու տարի ուսանելէ և չըջանաւարտ ըլլալէ յետոյ՝ երբ որպէս մի արտօնեալ քարոզիչը Բանին զրկուեցաւ Գահիրէի Հայ Աւետարանական եկեղեցին, դեռ Աւետարանական դաւանութիւնը ընդունած չէր, ոչ ալ անդամ էր տեւէ Աւետարանական եկեղեցիի։ Վերս. Համբարձումեան Գահիրէի Աւետարանական եկեղեցիին մէջ ըրաւ հաւատոյ իր առաջին խոստովանութիւնը, և կարգաց դաւանութիւն մը իր կողմէն պատրաստուած և ի հարկէ նախապէս ալ վաւերացուած ինքզինքը «Եկեղեցական» կոչող ժողովի մը կողմէն, որ իր վրայ կը կրէր բոլոր յաւակնութիւնները գերազոյն կրօնական խորհուրդի մը։ Անսովոր գէպք մ'էր այս Հայ Աւետարանականութեան ութսուն հինգ տարիներու պատմութեան մէջ և նմանը չըտեսնուած պարագայ մը։ Եկեղեցւոյ քարոզիչ մը՝ որ քիչ յետոյ հովուութեան պիտի հրաւիրուէր կուսակցութեան մը կողմէն, չըսելու համար եկեղեցիին՝ ինքզինքը անդամ կը հռչակէր այդ եկեղեցւոյ ոչ թէ խոստովանելով արդէն ընդունուած և ուղղափառ ճանչցուած դաւանութիւնը, այլ կարդալով պարզապէս իր պատրաստած հաստատմէն սքողուած բացատրութիւններով և խուսափելով լուռ այն բոլորէն, որոնք խիստական դաւանութիւնը կը կազմէին հարազատ Աւետարանականութեան։ Ինքզինքը «Եկեղեցական» կոչող և անդիտակից քաւէներով ընտրուած ժողովի մը թոյլատուութեամբ Վերս. Համբարձումեան այսպէս ոչ թէ քաջաբար և համոզուած՝ այլ սողոսկելով էր որ մուտք գըտաւ Աւետարանական եկեղեցիէն ներս և ազատ գլոց առանց հակակշռի բեմէն և տուններէն ներս գործելու

իր աւերները յանուն Աւետարանականութեան, փոխանակ հաւատքի կապածներ սերմանել սիրտերու մէջ վաւերականութեանը և ներշնչումին դէմ նոյնիսկ իր քարոզած և դաւանել կեղծած Աւետարաններուն: «Եկեղեցական ժողովը» կրնա՞յ բացատրել թէ ի՞նչու թոյլատրուեցան բեմէն և հայ տուններէն ներս աւերիչ և հակաւաւետարանական այս ուսուցումները, մէկ օրէն միւսը «Եկեղեցական» այս ժողովը ի՞նչպէս ուրանալով Ուղղափառ Աւետարանական դաւանութիւնը յարեցաւ Արդիապաշտութեան, հասկցնելով յայտնապէս թէ Նիկիական հանգանակը ժամանակավրէպ դարձեր էր և անոր տեղը կը գրուէր Համբարձումեան հաւատաբար քրիստոսամեթ:

Մինչ Վեր. Համբարձումեան իր անձնակաւ հանգանակին մէջ, որ այսօր Գահիրէի Հայ Աւետարանական եկեղեցիին է, այնպէս կը պատրուակէ թէ Երրորդութիւնը կ'ապրի իր մէջ և ինքը իր իսկ փորձառութեամբը կրօնական, որքան Քրիստոնէական նոյնքան Պրահմինեան՝ գտած է զայն, մինչ նա կը խոստովանի թէ կը հաւատայ Աստուածորդի Յիսուսի մարդեղութեան, հաւատարմապաիւ անտարակոյս Քրիշնայի և Ռամայի ըստ Վետաներու՝ զոր կ'ուսուցնէ ալ մինչ կը յայտարարէ թէ Քրիստոսի յարութիւնը և դալուստը, հոգեւոր իմաստով անկասկած՝ կը զգայ իր մէջ, կը լռէ սակայն Քրիստոնէութեան այն մեծ և հիմնական վարդապետութեանը վրայ որ է մեղքը: Վեր. Համբարձումեանի հաւատամքին մէջ մեղք բառը չկայ. փրկագործութիւնը՝ որ իբրեւ խորհուրդը խաչին վրայ կատարուած քաւութեան չկրնար անջատուիլ մեղքէն, հոն տեղ չունի:

Ըստ Վեր. Համբարձումեանի մեղքին մարդկութեան վրայ բերած դատապարտութիւնը չէր որ ի խաչ բարձրացուց ՂԲրիստոս հոն կատարելու համար մընաքանակաւ պատարագ մը, այլ նախանձը Հրեաներու և նենգութիւնը Փարիսեցիներու և քահանաներու ընդդէմ մաքրակրօն Յիսուսի, և ես հոս մաքրակրօն բառը կ'ընդգծեմ, քանզի Վեր. Համբարձումեան Յիսուսի կը վերագրէ իբրեւ մարդ՝ կրօնը և դաւանութիւն ինչպէս պիտի վերագրէր ուրիշ կրօնական առաջնորդի և տախիք տեւնող մարդարէի մը: Վեր. Համբարձումեան մինչև հիմա քարոզած չէ քաւութեան վրայ, նա իր ոչ մէկ քարոզին մէջ իր ունկնդիրները կը բերէ խաչին Քրիստոսի. նա չկրնար քարոզել քաւութեան վրայ իբրեւ Աստուածային խորհուրդ մը ի յաւիտեան յղացուած, գործադրութեան համար աշխարհի վրայ: Նա Քրիստոսի վերջին պատգամը խաչին վրայ, «կատարեալ ե», չկրնար մեկնել որպէս լրումը պատարագին, որով Աստուածային արդարութիւնը գոհացում կը ստանար և մեղքով դատապարտուած մարդը կը հաշտուէր իր Արարիչին հետ: Ի՞նչ է ուրեմն, իմաստը ապրուած Երրորդութեան, զորմէ իբրեւ իր ներքին փորձառութիւնը յաճախ կը խօսի Վեր. Համբարձումեան. ի՞նչ արեւք ունի Երրորդութեան բնագոյնական հաւատքը, երբ մեղքը կը մեկնուի իբրեւ պարզ քեկանումը բարոյական օրինաց և կ'ուրացուի խորհուրդը քաւութեան, որ հիմըն է Քրիստոնէութեան և որուն մէջ է նոյն իսկ Աստուածութիւնը Քրիստոսի: Վեր. Համբարձումեան իր անձնական հանգանակին մէջ այնքան տրամադող լռելով քաւութեան վրայ չցոլցնել թէ իր հաւատքը այդ մասին չէ Աւետարանականը, բոլոր մարդկային հոգիներու վերջ ի վերջոյ փրկութիւնը ընդունելով և յաւիտե-

նական դատարարութիւնը ժխտելով միթէնա քառութեան հետ չուրանա՞ր փրկութեան ալ Քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Վեր. Համբարձումեանի մօտ հաւատքի հետ Բոնին դիտութիւնն ալ կը պակսի Բեմէն քարոզելու համար մեղքի եւ քառութեան վրայ ըստ Պօղոս Առաքելոյն առ (1) Հռովմայեցիա դրած թղթոյն, զոր Ռենանի եւ Շթրաւսի նման քննադատներ իսկ ընդունեցին իբրեւ փիլիսոփայութիւնը Քրիստոնէութեան մեծագոյն խորհուրդին:

Պաշին վրայ ուրեմն, Քրիստոսի մահուամբը կատարուած քառութիւնը ըլլալով Քրիստոնէութեան գատորոշիչ եւ հիմնական վարդապետութիւնը անով ալ կը բացատրուի իր բարոյախօսութիւնը: Աւետարանական բնմը Ստոյիկեան բարոյախօսութեան, աշխնքն միայն անձնագրաւմի քարոզութեան համար չէ: Աւետարանական բնմը միայն օրէնքի պահպանումին համար յորդոր չկարգար, ժխտական առաքինութիւնները Հին Ուխտին կը պատկանին, Նոր Ուխտը սիրոյ հետ առ Աստուած եւ առ ընկեր արարածս կը պահանջէ մանուսնդ հաւատք քառարար արեան Յիսուսի, քանզի Քրիստոնեան ինչպէս կրնայ սիրել զՅիսուս երբ չհաւատար թէ Անոր մահը անհրաժեշտ էր իր փրկութեանը համար եւ թէ արգարութիւնը զոր ինքը տուցած է Հօր Աստուծոյ առջեւ, իրենը չէ այլ Յիսուսի, չահուած հաւատարով միտոյն Անոր քառարար արեան որպէս մըշտընջնական պատարագ:

Վեր. Համբարձումեան իր «Հաւատոյ Հանգանակս» ին

մէջ երբ կը խօսի Հին եւ Նոր Աստուածաբանութեան հետեւողներուն վրայ, ինք ըլլալով անտարակոյս վերջինսերէն, զժողովութիւն մը չտեսներ անոնց գործակցութեանը եթէ անոնք Քրիստոսով Աստուծոյ հետ հաւորդ ըլլան եւ Սբ. Հոգւոյն պոռնկները գիտնան արտադրել, եւ ապա օրինակ կը բերէ պարագան գործակցութեան Տր. Հէնրի Տրեմընտի եւ Մր. Մուտիի որոնց առաջինը իւր բարեշրջական կը համարէ հետեւող «Նոր Աստուածաբանութեան» եւ երկրորդը որպէս հիմնապաշտ հետեւող Հինին: Անճիշդ (1) Հէնրի Տրեմընտի վերագրուած արդիականութիւնը Քրիստոսի Աստուծային անձին նկատմամբ անոր ունեցած ուղղափառ հաւատքին տեսակետէ: Հէնրի Տրեմընտի բարեշրջութիւնը չուրանա՞ր կեանքի եւ տեսակներու առանձին ստեղծագործութիւնը Աստուծոյ կողմէն, անոր ընդունածը աստիճանական զարգացումի օրէնքն է, որ ի յայտ կուգայ նիւթական եւ հոգեկան աշխարհներու մէջ հաւասարապէս կարգաւորեալ ներդաշնակութեամբ մը: Հէնրի Տրեմընտ չուրանա՞ր նոյնպէս մեղքը եւ խաչին քառութիւնը: Վեր. Համբարձումեան այս պարագան խեղաթիւրումով մը

(1) Տր. Հէնրի Տրեմընտ իր մեծ գործին մէջ «Բնական Օրէնքը ի Հոգեկան Աշխարհի» կը ժխտէ բնապաշտական տեսութիւնը կեանքին նիւթէն յառաջ եկած ըլլալուն եւ կ'ընդունի կեանքի աստուծային ծագումը եւ անով հոլովոյթը կը նկատէ ստեղծագործութեան մի կերպը, նա տարբերութիւնը կը ցուցնէ նիւթին եւ կեանքի աճումին, նիւթին աճումը կամ զարգացումը ինչպէս քիւրեղներունը դուրսէն ըլլալով եւ կեանքինի ներսէն: Հէնրի Տրեմընտի բարեշրջականութիւնը ժխտումը չէ մարդուն առանձին ստեղծագործութեան:

(1) Հռովմ. 2. 1-14, նաեւ Ա. Կորնթ. Ե. 7, Եփես. Ա. 7, Եբր. Թ. 26

մէջ կը բերէ ցուցունելու համար թէ իր քննադատները՝ դորս կ'անուանէ «աղանդաւորներ» և «մեռեալ դաւանադաշտներ», Աստուծոյ հետ հաղորդ եղած չեն կենդանի Քրիստոսով և չեն արտադրեր պտուղները Սբ. Հոգւոյն, որոնք են «խնդութիւն, սէր, խաղաղութիւն, երկայնամտութիւն, քաղցրութիւն, բարութիւն, հաւատարմութիւն, հեզութիւն և ժռժկալութիւն»։ Զգելով այլոց դատելու թէ ինքը Վեր. Համբարձումեան այս սուտքիւնութիւններէն որքանը կ'ապրի նոյնիսկ իր գրած պըրակին մէջ, մենք կը հարցնենք ի՞նչ է տարբերութիւնը Հին և Նոր Աստուածաբանութեան միջեւ, որ իր խորքին մէջ այնքան ալ ըստ իրեն էական չըլլալով կարելի կ'ընէ միոյն և միւսին հետեւողներուն գործակցութիւնը։ Վեր. Համբարձումեան չգծեր տարբերութիւնը իր խուսափումը հասկնալի է։ Այս տարբերութիւնը խիստ էական է և անհրաժեշտ է որ գծենք ցուցնելու համար թէ՛ Վեր. Համբարձումեան ո՛ւր կը խուսափի իր ինքնութիւնը երեւան բերելէ։ Հին Աստուածաբանութիւնը կ'ընդունի մարդուն անկումը Աստուծային պատուէրին դէմ անոր անհնազանդութեան պատճառաւ, կը հաւատայ յաջորդ սերունդներու դատապարտութեանը իբրեւ հետեւանք նախածնողաց գործած մեղքին, որուն արդիւնքը եղած է մահը։ Արդիականութիւնը, որ Նոր Աստուածաբանութեան տակ կը թագնուի, կը ժխտէ վարդապետութիւնը մարդուն անկումին, ան կ'ընդունի բարոյական մարդուն աստիճանական զարգացումը, ըստ որում ան աւար գիտակցութենէ կը դիմէ կատարելալին, որ է ճանաչումը Աստուծոյ և նմանութիւնը մարդուն իր Արարիչին։ Հին Աստուածաբանութիւնը Նոր Ուխտը կը նկատէ լրումը Հինին մարդարէներու միջոցաւ

Աստուծոյ խոստացուած Մեսիայի գալուստովը և ունոր պատարագովը խաչին վրայ մեղքերու քուտութեան համար։ Նոր Աստուածաբանութիւնը կը ժխտէ քուտութեան վարդապետութիւնը, քանզի հաւատարմարդուն անկումին, ոչ ալ սկզբնական մեղքի բերած դատապարտութեան։ ան կը նկատէ Քրիստոսով յայտնուած կեանքը իբր զարգացումը եբրայական գաղափարին Աստուծոյ, որով Աստուած որպէս Հայր կը ներկայանայ և սերը կը լինի օրէնքը կեանքի։ Հին Աստուածաբանութիւնը կը դաւանի Յիսուս Որդի Աստուծոյ հաւատարագատիւ Հօր Աստուծոյ, Արդիականութիւնը Նոր Աստուածաբանութեան անունով կը ճանչնայ զՅիսուս իբրեւ գերմարդ (superman) բարոյական մարդուն աստիճանական զարգացումով և անոր գիտակցութեան մէջ Աստուծային անձին երեւումով։ Այս է ահա, Նոր Աստուածաբանութիւնը, որուն կը հետեւի Վեր. Համբարձումեան և զոր կը քարոզէ ալ Աւետարանական բեմէն։

Աւետարանականութիւնը միայն մեկ Աստուածաբանութիւն կը ճանչնայ, քրիստոնեականը, որուն հիմն է Սբ. Գիրքը, ան կ'անդիտանայ Նորը, որ ուրացումն է Քրիստոսի աստուածութեան, մեղքի և քուտութեան և որուն մագիստրոսը ըլլալու պատիւը տրուած է Վեր. Համբարձումեանի։ Վեր. Համբարձումեանի խօսի աղօթքի վրայ և զինքը քննադատողները կը կոչէ («աղօթողներ»), սակայն ի՞նչ է իր ըմբռնումը աղօթքի մասին, այս հարցումին պատասխանը կարելի է համարել Տր. Հէրի Փոստիքի մատենան «The Meaning of Prayer», Աղօթքի նշանակութիւնը, որ սկիզբէն մինչեւ վերջը աղերսանք մ'է աստուածճանաչութեան առանց

մեղքի ներկակական գիտակցութեան, առանց զգացումին ապաշխարհութեան, և Տր. Հէրի Ֆոստիք կը ճանչնայ զԱստուած առանց Քրիստոսի իբրեւ Որդի Աստուած: Ի՞նչ մեծ է տարրերութիւնը Նարեկացիի Տր. Հէրի Ֆոստիքէ: Նարեկացիի աղօթները իղձեր և աղարարնք են աստուածանաչութեան, որոնք կը կայանան Սբ. Երրորդութեան մէջ, այդ աղօթքներու մէջ կայ խոր ըզգացումը զգուանքի դէպի մեղք, և գիտակցութիւնը այն է որ մարդս առանց մեղքի ապականութենէն զուրս ելնելու չկրնար ճանչնալ զԱստուած: Վեր. Համբարձումեան արդեօք կարգացած է Նարեկացին:

Ամփոփելով արդէ մեր վերլուծութիւնները՝ կ'եզրակացնենք. Վեր. Համբարձումեան իր յարուցած կատկածներով նկատմամբ Սբ. Գրոց վաւերականութեան և անսխալականութեան, իր ուրացումովը Յիսուսի գերբնական ծնունդին, ըստ որում ուրիշ մայր կրնայ Սբ. Հոգիէն յղան և Քրիստոս մը ծնանիլ, իր ժըխտումովը Աւետարաններու մէջ պատմուած հրաշքներու որպէս անկարելիութիւններ բնութեան օրէնքներու սահմանին մէջ, իր հաւատքովը մարդկային բնութեան բարութեան և բոլոր հոգիներու վերջի վերջոյ փրկութեան, իր հերքումովը Քրիստոսի նովին մարմնով յարութեան, ըստ որում յարութեան դէպքը կը մեկնուի որպէս «անցիւքական երեւոյթ» մը, իր քողարկուած ուրացումովը մեղքի ներկայութեան և խաչին վրայ կատարուած քաւութեան, իր զուգակշռութեամբը Աւետարաններու Երրորդութեան և Վէտաններու հաւաստուածութեան, Յիսուսի մարդեղութեան և Քրիչնայի մարմնաւորութեան, — այս բոլորով ահա՝ ցոյց կուտայ թէ Աւետարանական դաւանութիւնը

բիւրեղացած չէ իր մէջ և ճշմարիտ է միայն թէ նա կը թափառի վարդապետութենէ վարդապետութիւն անհոստատ և երեւական: Քրիստոնէութիւնը իրեն համար միատիկ փիլիսոփայութիւն մ'է աստուածանաչութեան, անոր բարոյախօսութիւնը բեմէն չտարբերիր Սոցիակեանութենէ, առ առաւելն մարդկայնականութիւն է, յայտնութիւնը անոր համար բանականութիւն է և բանին լոյսն է առաջնորդը դէպի ճշմարտութիւն:

Վեր. Համբարձումեան հակառակ որ այս օր ձեռնադրուած երէց մ'է մեր մէջ, հեռու է հաւատարիմ և համոզուած աւետարանիչը ըլլալէ Սբ. Գրոց խօսքին, անոր բեմը Աւետարանական չէ և չկրնար ըլլալ: Նա իբրեւ ուղիղ մարդ պէտք է քաջութիւնը ունենայ յայտնապէս խոստովանելու այն որ է, ինչպէս ըրին նման պարագաներու տակ իրմէ աւելի մեծահոգի անձնաւորութիւններ, ինչպէս ըրաւ Կարտիւսիոյ Նիւմէն ձեռքով Անկլիքան եկեղեցին և յարելով Պապականութեան, ինչպէս ըրաւ Ռալֆ Էմըսըն հրաժարելով Միաբանութեան բեմէն և նուիրուելով հրապարակագրութեան և ինչպէս ըրաւ ի մերայնոց Մանկատար Մանկատարեան իջնելով Աւետարանական բեմէն և Գրականութեան տալով իր ընտրութիւնը: Աւետարանական բեմը կանգնուած չէ պանծացնելու համար Մահաթմա Կանտիի և Ռանալֆ Էմըսընի մարդիկ առ ոտս Յիսուսի խաչին: Աւետարանական բեմը երբ այսպէս կ'այլաւորի, մենք զուակները այդ եկեղեցիին կը խոստովանինք թէ՛ աւելի մօտ կը գտնենք զմեզ Մայր Առաքելականին, յորմէ դժբախտ պարագաներու բերումով բաժնուեցան մեր հայրերը ութսուն և հինգ տարիներ առաջ:

ՀԱՒԱՏԱՄՔ

Հայաստանեայց Աւետարանական Եկեղեցին սկիզբը իր հիմնադրութեան 1846-ին ի Կ. Պոլիս յայտարարելով հանդերձ թէ իր հաւատոյ եւ կեանքի հանգանակը Նիկիականն է, եկեղեցւոյ միաբանութեանը մտնող անդամներուն համար բանաձեւած է հետեւեալ (1) *գաւառութիւնը*, որ կը կնքուի ուխտադրութեամբ մը: Աւետարանական Դաւանութեան Պաշտպանութեան Ուխտը խարսխուելով անոր վրայ՝ կը յաւելու լրացուցիչ հասումներ *նօտրագիր*, որոնք ընդունուած են Աւետարանական Հիմնապատէ եկեղեցիներու կողմէն աւելի որոշ ընելու համար իրենց կեցութեամբ Բանապատէութեան եւ Արդիականութեան դէմ:

Ա. Կը հաւատամ թէ միայն մէկ կենդանի եւ նշմարիտ Աստուած կայ, Արարիչ, Պահպանիչ եւ Կառավարիչ ինքեւրայ, որուն միայն կը վայելէ երկրպագութիւն: Կը հաւատամ թէ Աստուածութեան մեջ երեք սնձ կայ, Հայր, Որդի եւ Սբ. Հոգի, եւստոնք ոչ երեք՝ այլ մէկ Աստուած են:

(1) Առաջնորդ Հայաստանեայց Աւետարանական Եկեղեցւոյ, Դրութիւն Բ: Կիլիկիայ Հայ Աւետարանական Եկեղեցիներու Միութեան կողմէն 1884-ին ընդունուած դաւանութիւնը նոյն է ըստ էութեան:

Բ. Կը հաւատամ թէ Սբ. Գիրքը ամբողջութեամբ, *Հին եւ Նոր Կտակարանները կողմող վաթսուէն եւ վեց մատենաներով* Աստուծոյ շունչն է եւ մարդոց տուած է իբր Անոր կամքին յայտնութիւնը եւ միակ կանոնը հաւատոյ եւ կեանքի: Կը հաւատամ թէ *ինչ որ Սբ. Գիրքը կ'ըսէ եւ կը սորվեցնէ ճշմարիտ է եւ անսխալական*:

Գ. Կը հաւատամ թէ մարդկային ցեղը իր բնական վիճակին մեջ գլխովին զուրկ ըլլալով սրբութենէ եւ ապականեալ՝ արդարապէս Աստուծոյ բարկութեանը տակ ինկած է:

Դ. Կը հաւատամ Տէր Յիսուս Քրիստոսի Սբ. Հոգիէն *գերբնական* ծնունդին. կը հաւատամ թէ՝ Նա կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ ըլլալով միակ Փրկիչն է մեղաւորներուն, եւ միակ միջնորդ եւ բարեխօս Աստուծոյ եւ մարդոց միջեւ: Կը հաւատամ թէ Նա իր կատարեալ հնազանդութիւնովը, չարչարանովը, եւ մահուամբը Բաւութիւնը բաւ մեղքի, այնպէս որ բոլոր իրեն հաւատացողները փրկուին, եւ մեղքի համար ուրիշ պատարագ չկայ: Կը հաւատամ թէ Քրիստոս երբորդ օրը իր մահուան, ըստ Աւետարաններու յարութիւն առաւ գերեզմանէն, համբարձաւ *նոյն մամնով* եւ աւնով ալ Նա պիտի գայ կրկին, դատելու աշխարհը եւ վերջ տալու Սատանային իշխանութեան:

Ե. Կը հաւատամ թէ մարդիկ սրտով յետին աստիճան չարացած եւ ապականած ըլլալով անհնար է որ փրկուին մինչեւ որ չապաշխարհեն եւ վերսին չծնանին Սբ. Հոգիէն:

Զ. Կը հաւատամ թէ միայն Քրիստոսի արդարութիւն-

նովը եւ ձրի շնորհովը կրնանք ազատ ըլլալ մեղաց դատարարութենէն հաւատարմով Անոր քաջարար արեան: Թեեւ բարի գործերը արդիւնք են նշմարիտ եւ կենդանի հաւատի, սակայն անոնցմով արժանաւորութիւն չենք կրնար ստանալ Աստուծոյ առջեւ:

Է. Կր հաւատամք ամեն հաւատացեալ պատրաստ է սուրբ վարք մ'ունենալ եւ Աստուծոյ, իր ընկերներուն եւ իր անձին հանդէպ ունեցած պատրաստութիւնները սիրով եւ երկիւղածութեամբ կատարել իբր հաւատացեալին Աստուծոյ ծնած ըլլալուն բուն նշանները:

Ը. Կր հաւատամք քե մեռեալները յարութիւն պիտի առնեն, քե արդարները եւ քե մեղաւորները, եւ դատաստանի օր մը կայ գալու, ուր արդարներուն երջանկութիւնը եւ չարագործներուն պատիժը պիտի վնասուի եւ պիտի չվախճանի յաւիտեան:

Թ. Կր հաւատամք ինչ եւ իցէ թիւով քրիստոնեաներ Տէր Յիսուսի արեամբը փրկուած եւ օրինաւոր կարգադրութեամբ կազմուած Աստուծոյ եկեղեցին են, որուն գլուխը միայն Տէր Յիսուս է: Կր հաւատամք եկեղեցւոյ խորհուրդներն են Մկրտութիւն եւ Հաղորդութիւն, զորս մեր Տէրն պատուիրեց կատարել մինչեւ իրգալուստը, առաջինը իբր կնիքը Նոր Ուխտին եւ դրոշմը Սբ. Հոգիին եւ երկրորդը իբր յիշատակ Քրիստոսի քաջարար մահուան:

Վերլուծած ըլլալով ցարդ եւ խղճամօրէն Վեր. Համբարձումեանի անձնական հանգանակը, մենք կը կանգնինք Հայաստանեայց Աւետարանական Եկեղեցւոյ վերեւի պատմական դաւանութեանը վրայ, եւ առաջի Սիւրբոյ Հայ Աւետարանական Եկեղեցիներու Միութեան, որուն մէկ անգամն է Գահիրէի Հայ Աւետ. Եկեղեցին, առաջի Ամերիկայի Հայ Աւետարանական Եկեղեցիներու Միութեան, որ քննեց Վեր. Համբարձումեանի «հաւատամքը» եւ հովուական յարմարութիւնները, առաջի Գահիրէի Ամերիկեան Միախօսարութեան, որուն շէնքին մէջ կը կատարուին Հայ Աւետարանական պաշտամունքը, եւ հետեւեալ հարցումները կ'ուղղենք Գահիրէի Հայ Աւետ. Եկեղեցւոյ եկեղեցական եւ Գաղափարական ժողովներուն,

1. Անգիտե՞ս այն հարցումն քե Վեր. Համբարձումեան ցարդ ի՞նչ քարոզած է եւ մանաւանդ ի՞նչ երբեք քարոզած չէ Գահիրէի Աւետարանական բեմէն, կ'ընդունի՞ք վերեւի «հաւատամք»ը եւ խոստովանութիւնը ամբողջութեամբ, եւ մեծուսի պարագային կը հանի՞ք նշանակել տարբերութիւններ:

2. Եթէ կ'ընդունիք, կը յօժարի՞ք յետ այսու կիրարկել զայն բեմին վրայ եւ Կիրակնօրեայ Դպրոցին մէջ, եւ ինչ հաւատում կուտա՞ք:

Ձեր պատասխանէն կտխում պիտի ունենայ մեր
բարոյական յարաբերութեան և կապերուն վերջնական
ճշտումը ձեզի հետ, մենք այդ պատասխանին համե-
մատ նաեւ պիտի ճանչնանք կամ պիտի մերժենք ձե-
«Հայ Աւետարանական»ի հանգամանքը: Այսօր պարտա-
կանութիւն մ'ունինք դէպի այն եկեղեցին, որուն զաւակը
ներն ենք: Պատմութեան առջեւ ահա՛, պատասխանա-
տուութեան այս գիտակցութեամբ դիրք բռնած կ'ուզ-
ղենք այս հարցումները, և պիտի շարունակենք պայ-
քայրը քննել որ պարտուի քրիստոսաւորացութիւնը և
յաղթանակէ ճշմարտութիւնը:

ՏՕ ՎԵՐՉ ՕՅ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0181227

SAHAG - MESROB Press
25, Tawfik St. Cairo